

СОЦІОЛОГІЧНІ ВИДАННЯ: РОЗДУМИ, РЕЦЕНЗІЇ

ОЛЬГА КУЦЕНКО,

доктор соціологічних наук, завідувач кафедри соціальних структур і соціальних відносин факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Діагноз часу очима Ірини Марківни Попової

Попова И.М. 1989–1991. Диагноз времени (Одессы о себе и переменах в обществе). — Одесса: Астропринт, 2006. — 232 с.

Останніми роками у вітчизняній соціології з'явилося чимало гідних книжок, що презентують результати високопрофесійної наукової творчості. Утім, на цьому тлі монографія І.Попової виглядає як абсолютно унікальна праця, значення якої важко переоцінити. В чому ж полягають у найзагальніших рисах її унікальність і значення?

По-перше, розглядувана праця є першою і поки що єдиною в українській соціології серйозною монографічною спробою цілісно осмислити добу радянської перебудови та її вплив на подальший суспільний розвиток. Лишень кількарічний період від середини 1980-х до 1991 року, гадаю, по праву може бути визначений як “доба”, що глибоко відбилася на житті колишнього радянського суспільства, на світосприйнятті й соціальному самопочутті практично кожної людини. Запропонований автором “діагноз часу” — це плід багаторічних поглиблених авторських роздумів у контексті матеріалів емпіричних соціологічних досліджень, теоретичних дискусій, спостережень і соціологічної уяви; діагноз, який, за висловом самого ж автора у завершальній частині монографії, “дає можливість глибше осмислити те, що відбувається зараз, визначити ті труднощі, які можуть виникнути в майбутньому”.

По-друге, впродовж останніх п'ятнадцяти років багато що було критично переосмислено, зокрема можливість самої соціології як науки, якщо зважати на її статус і досягнення в радянський період. Так, за словами Т.Заславської, “суспільна наука в

СРСР була понівечена”. Проте нерідко в лоні критичних інтенцій, що лунають, у тому числі й у середовищі українських соціологів, складається враження, що всього того позитивного, що в муках народжувалося й утверджувалося у вітчизняній соціології від рубежу 1950–1960-років, наби й не існувало. Пошлемося лише на висловлення В.Ядова з приводу круглого столу, присвяченого історії радянської соціології, який відбувся в Москві ще 1994 року. Характеризуючи точки зору провідних соціологів, які брали участь в обговоренні, В.Ядов зауважив, що “не було навіть двох людей, які були б солідарними в розумінні минулого [радянської соціології]. Один бачив це як дисидентство. Інший — як науку, котру приручала партія. Третій — як боротьбу різних шкіл усередині спільноти. Четвертий казав, що соціологи... поділяються на службових, мисливських і декоративних...” тощо. Рецензована монографія — це чудове свідчення професійної діяльності соціологів пізнього радянського, перебудовного періоду, спрямованої на служіння науці та суспільству. Це також осмислення можливостей, завдань і результатів цієї діяльності. Вітчизняна соціологія, поза всяким сумнівом, гостро потребує такого штибу саморефлексії, здатної забезпечити наступність і успішніший та інтенсивніший розвиток соціології в Україні.

По-третє, з приводу радянської соціології, на жаль, побутує уявлення, буцімто ця наука і відповідна професійна діяльність якщо й існували, то лишень у Москві, Ленінграді, Новосибірську, Свердловську і, можливо, десь іще. Таке уявлення з цілком зрозумілих причин абсолютно домінує в зарубіжній соціології й, поряд із цим, активно підтримується спеціальною соціологічною літературою з історії радянської соціології, яка вийшла друком в останнє десятиліття й авторами якої є провідні російські соціологи (зокрема, такі, у своєму роді чудові книжки, як збірник спогадів і документів “Російська соціологія шістдесятих років” за редакцією Г.Батигіна, курс лекцій з історії радянської соціології Б.Фірсова та ін.). “Столичний” погляд на історію радянської соціології породжує уявлення про “хутірський” (*Б.Фірсов*) характер тієї соціології, яка існувала за межами столичних, академічних соціологічних центрів. Гадаю, така точка зору є не тільки несправедливою (попри всю відносність цього поняття), а й істотно збіднює історію боротьби за утвердження і розвиток вітчизняної соціології й применшує внесок вітчизняних соціологів у розуміння сучасного суспільства. У радянський період історії вітчизняної соціології не тільки розвивалися (чи напружували серйозні підстави для розвитку) численні соціологічні центри, але й закладалися підвалини для формування наукових шкіл при університетах, дослідницьких інститутах, лабораторіях. Якщо визнати, що наукова школа — це традиція, наступність, особливий науковий етос, дослідницькі програми, генеровані видатним ученим, навколо якого групуються учні, які зробили сукупний помітний внесок у науку, то ми цілком можемо говорити про унікальну Одеську школу соціології, лідером якої була Ірина Марківна Попова. Пропонована монографія свідчить на користь цього факту. Обраний автором жанр “історико-соціологічних нарисів” дав змогу подати широкий і оригінальний спектр соціологічних досліджень, міркувань і висновків, що їх розвивають соціологи в науковому середовищі цієї школи.

Результати проведених у 1989–1991 роках одеськими соціологами пресових та анкетних опитувань з приводу ставлення до перебудови в цілому, до роботи перших з’їздів народних депутатів, обраних на плюралістичних засадах, до обговорення закону про вибори, діяльності органів влади, кооперативного руху, зміни форм власності, міжнаціональних відносин, культурно-мовної ситуації, державного самовизначення України тощо, вміщені в монографії, є безумовно цікавими не лише з точки зору історії суспільства і соціології, а й у плані глибшого розуміння “минулого, що затрималося в теперішньому” (*Е.Гіденс*). Зокрема, на матеріалах цих досліджень І.Попова демонструє дуже важкий процес руйнування колишніх ідеалів і стереотипів, неузгодженість суспільних оцінок і дій, зневіру у власних силах, наростання

загального скептицизму, гострий дефіцит соціального оптимізму в суспільстві в переддень розпаду СРСР і здобуття Україною статусу незалежності. Ці обставини не могли не визначити долю подальшого суспільного розвитку.

Особливий інтерес також становлять наведені автором численні емпіричні соціологічні дані, до яких можна повертатися, порівнювати їх із даними загальнонаціональними і по інших регіонах, переосмислювати, піддаючи повторному аналізу.

Соціологам далеко не все вдавалося зрозуміти, а тим паче спрогнозувати. Як зазначає автор у вступі до книжки, “робота над попередніми текстами допомогла збагнути не лише наївність наших співвітчизників, а й наївність соціологів того періоду”. Соціологи, як і будь-які люди, не є вільними від часу і від культурного середовища, в якому живуть; тому, мабуть, певна наївність з перспективи часу, що минув, — невідмінна риса будь-яких актуальних соціологічних задумів і результатів. Тим важливіше повертатися до вже здійснених досліджень, накопичених раніше даних, щоб під кутом зору подій, що відбулися, дістати можливість цілісного соціологічного погляду на певну добу, змогу глибше зрозуміти ті внутрішні сили й тенденції, які, зрештою, визначають наші успіхи та невдачі, суспільні вибори та їхні результати.

Хочу також наголосити, що занурення в текст пропонованої монографії надзвичайно захоплює не тільки з огляду на зміст, а й завдяки формі, обраною автором жанру, доступній мові, не перевантаженій спеціальною термінологією.

Упевнена, що ця праця становить інтерес і буде корисною не тільки для професійної спільноти соціологів, а й для широкого загалу людей, не байдужих до того, що відбувається з нашим суспільством, яке всього двадцять років тому обрало важкий шлях радикальних змін. Ця монографія — дуже важлива відповідь на виклик вітчизняній соціології з боку суспільства. Сподіваюся, що ця, певною мірою піонерська праця підштовхне соціологів України до більш глибокого осмислення пройденного шляху, до відповідних дискусій і подальших монографічних результатів. Гадаю також, що рецензована монографія після її опублікування має ввійти до кола обов'язкової літератури в навчальних курсах із соціології у вітчизняних університетах.

Р. С. Рецензія була підготовлена раніше, ніж монографія вийшла друком. Прочитавши рукопис, ми обговорювали з Іриною Марківною деякі ідеї книги. Зокрема, її дуже непокоїло те, наскільки в принципі така книжка, що відображає дослідницький досвід окремого регіонального наукового центру, та ще й віддалений у часі, зацікавить професійну спільноту, чи знайде вона свого читача. Ірина Марківна, із властивою їй скромністю, стверджувала, що книжка призначена лише для одеситів, що це її обов'язок перед тим колективом, з яким вона довгий час пліч-о-пліч працювала, в якому обговорювалися, заперечувалися, утверджувалися ідеї стосовно розуміння і дослідження суспільства. Я не могла погодитися з цією думкою, бо вважала, що перед нами документальне свідчення того, як відточувався професіоналізм вітчизняних соціологів у вельми важкий для соціології період на прикладі однієї із найяскравіших наукових шкіл — школи Ірини Марківни Попової. До того ж це свідчення громадянської небайдужості, професійної позиції та яскравий приклад того, як соціолог має поєднувати професійні вміння, громадянськість і моральність своїх дій. Глибоко завинила перед Іриною Марківною Поповою, бо тільки відхід її з життя підштовхнув мене винести на обговорення ці свої думки. Утім, переконана, що питання, які вона порушила перед соціологами — про співвідношення соціології і влади, професійний обов'язок і громадянську позицію соціолога — мають посісти центральне місце в професійній соціологічній дискусії та діяльності. І в цьому, зокрема, наш обов'язок перед пам'яттю таких гідних наших колег, як Ірина Марківна Попова, Олена Олександрівна Якуба і Наталія Вікторівна Паніна.